

Проф., д-р хабілітов Віктор Чужиков
Київський національний економічний університет (Kyiv, Ukraine)

Територіальна асиметрія в Європі: моделювання для України

В умовах глобалізації світового господарства взагалі і європейської інтеграції зокрема конче важливим є виділення одного-двох показників, які б найбільш інформативно передавали особливості внутрішньорегіональної динаміки як країни в цілому, так і коаліції регіонів в межах конкурентного економічного середовища. З огляду на це метою пропонованої статті є дослідження шляхів та напрямів імплементації європейської системи показників регіональної динаміки та виділення конкретних рівнів територіальних диспропорцій в Україні та в ЄС. Розв'язання цієї фундаментальної задачі неможливе без вирішення щонайменше двох завдань: визначення тенденцій регіонального аналізу в Європейському Союзі та співставлення рівнів розвитку вітчизняних адміністративно-господарських територій з аналогічними таксонами в ЄС.

Дослідження регіональної асиметрії завжди в світовій економіці базувалася на тому припущенні, що в умовах функціонування кейнсіанської (неокейнсіанської) моделі розвитку держава має всі можливості знайти ефективні механізми та інструменти для додання регіональних диспропорцій, які неминуче виникають в процесі швидкого руху факторів виробництва і передусім – капіталу. В умовах соціалістичного ведення господарства з її планово-адміністративною економікою можливості макроекономічного регулювання гіперболізувалися, а очікувана (за Я. Тінбергеном) конвергенція двох систем дозволяла відносно ефективно втілювати в життя ідеї У. Айзарда, А. Вебера, А. Льоша, П. Хаггета та багатьох інших грандів регіональної теорії ХІХ–ХХ ст. при розробці моделі нівелювання, коли створювалися різні умови розвитку територій від штучного стримування гіперактивних до стимулювання депресивних у 90-х роках ХХ ст.

Перехід більшості постіндустріальних країн до неоліберальної моделі розвитку, посилення впливу ТНК та ТНБ суттєво обмежили можливості

урядів вплинути на ситуацію в регіонах, а механізми та інструменти, що використовувалися у попередні роки втратили сенс з огляду на стихійність руху капіталу. Зазнала змін також концепція «пропорційного розвитку регіонів», адже в умовах посилення глобалізації світового господарства «бунт» багатих регіонів проти бідних є неминучим, а відтак про пропорційне зростання в сучасних умовах не може бути й мови. Натомість загроза розвалу національних держав підштовхує постіндустріальні країни та їх інтеграційні угруповання до більш рішучих дій щодо уникнення процесу регіональної маргіналізації через створення нових механізмів та інструментів регулювання регіональної конвергенції. Виявлення асиметрії економічного розвитку стало при цьому найважливішою основою модернізації регіональної політики. Теоретичні підвалини цього процесу були закладені в Європейському Союзі, який на зламі тисячоліть мав найвищі в світі досягнення в галузі регіональної конвергенції. Доволі чітко це закріпилося у продукуванні нових теорій, пік чого припадав на кінець ХХ – поч. ХХІ ст. (Див. табл. 1).

Табл. 1

Нові теорії регіональної асиметрії

№ п/п	Назва	Автори	Рік
1.	Конкуренції європейських міст European Cities in Competition	C. Jensen-Butler, A. Shachar, J. Weesep	1999
2.	Циклічна сензитивність регіональної зайнятості The Cyclical sensitivity of Regional Employment	R. Gordon	1991
3.	Теорії ендогенного регіонального зростання Theories of Endogenous Regional Growth	B. Johanson, Gh. Karlsson	2001
4.	Нового регіоналізму The New Regionalism in Western Europe	M. Keating	1998
5.	Біорегіоналізму Bioregionalism	M. McGinnis	1999
6.	Регіонального планування Regional Planning	U. A. Wannop	1995
7.	Соціального кластеру The social cluster	A. Rodriguez-Pose	1999–2001

Слід звернути увагу також на те, що особливого значення в Євросоюзі набули: теорія конкуренції європейських міст та регіонального (просторового) планування. Дещо незвичайними виглядають також теорії М. Кітінга та М. МакДжиніса, які відображали бажання європейців гармонізувати економічні та природні регіони, втім хоча це і виглядає доволі привабливим,

реального механізму, а головне – фінансових ресурсів у постіндустріальних країнах поки що замало.

Еволюція регіональних теорій внесла значні зміни в інтерпретацію реально існуючих показників, які перестали задовольняти аналітиків. Кожного разу наводилися нові дані, що суперечили здоровому глузду (Див. табл. 2). Наприклад усереднений показник валового внутрішнього продукту мало що говорив про його розподіл і перерозподіл. Структура зайнятості, прирізом, в рекреаційному бізнесі (на яких-небудь островах) могла бути тождньою до частки сфери послуг у будь-якому регіоні постіндустріальної країни. Аналогічної критики заслуговували також рівень безробіття, коефіцієнт Джині та індекс людського розвитку (в ЄС він не є визначальним при вирішенні питання про надання системної допомоги регіонам-аутсайдерам).

Табл. 2

Індикатори регіонального розвитку

Старі	Нові
1. ВВП регіону (GDP of regions in EU, GSP – in USA, RF)	1. Валовий міський продукт – ВМП (GCP)
2. Структура зайнятості (Employment structure)	3. Контрастні регіони (contrast of regions)
3. Рівень безробіття (level of unemployment)	2. Соціальний кластер (social cluster)
4. Коефіцієнт Джині (Gini Coefficient)	
5. Індекс людського розвитку (HDI)	

Не відмовляючись від «умовно старих» індикаторів, в постіндустріальних країнах тим не менше все частіше починають використовувати нову систему розрахунків. З нашої точки зору до таких слід віднести: валовий міський продукт (ВМП), метод «контрастних регіонів» та соціальний кластер.

ВМП є доволі важливим економічним показником, який чітко розмежує сконцентровану економічну активність у містах та в цілому високий рівень депресивності у сільській місцевості. Якщо не ділити ПІІ, ВДВ та інші макропоказники на площу (у т.ч. сільськогосподарську) і на чисельність сільського населення, то отримуємо індикатори, які в цілому відповідають парадигмам «регіон як квазідержави», а в інноваційних системах – «регіон як квазікорпорація».

Метод «контрастних регіонів» є доволі простим, тому що виявляє максимальну розбіжність між лідерами і аутсайдерами (тобто екстремальними точками) праворуч і ліворуч від умовної лінії симетрії, даючи таким чином повну відповідь на питання «куди рухаються регіони». Для ЄС – посилення асиметрії є прямим доказом прорахунків в реалізації наднаціональної регіональної політики. Слід зазначити також, що за цим методом упродовж 1990–2000 рр. для Євросоюзу був притаманний процес конвергенції регіонів за рівнем NUTS-2, втім були і виключення – п'ять регіонів Греції (найбільш депресивні в ЄС-15) не тільки не вирівняли свій потенціал, а й навпаки – віддалилися від умовної лінії регіональної симетрії в межах Європейського Співтовариства.

У 1999 році англійським економістом Андресом Родрігесом-Посе була вперше запропонована нова індикативна модель для вимірювання регіональної динаміки соціально-економічного розвитку, що отримала назву «соціальний кластер». Вона включала наступні індикатори:

1. Темпи економічного зростання (economic growth rates);
2. ВВП на душу населення (GDP per capita, PPS);
3. Структура зайнятості (employment structure) у т.ч. частку:
 - сільського господарства (agriculture);
 - промисловості (industry);
 - сервісних галузей (service);

Переваги запропонованої А.Родрігесом-Посе моделі полягали в наступному: вона мала комплексний характер і не зводилася до одного-, двох параметрів, які ще до недавнього абсолютизувалися Євростатом; соціальний кластер дозволив врахувати не тільки, а в ряді випадків не стільки сам індикатор економічного розвитку, скільки темпи його соціального зростання, а головне – структурні зміни у господарстві, що сталися в регіонах впродовж певного часового лагу; чітко співпадала з проголошеними на самміті в Берліні (1999) цілями європейської регіональної політики.

Вся описана вище система соціально-економічних індикаторів могла бути оцінена ще й з позицій математичної статистики, яка включала: середньо-квадратичне відхилення (δ), середнє лінійне відхилення (\bar{d}), коефіцієнт асиметричності (γ), коефіцієнт варіації (V) m -го регіону з відповідним показником x (як правило брався Валовий регіональний продукт; в США останнім часом використовуються також валовий регіональний дохід), а n – означала чисельність регіонів в країні чи в Євросоюзі в цілому. Таким чином статистичні моделі порівняння мали такий вигляд:

$$\bar{d}_m = \frac{\sum |x_i - \bar{x}|}{n_m},$$

$$\delta_m = \sqrt{\frac{\sum (x_i - \bar{x}_i)^2}{n_m}},$$

$$\gamma_m = \frac{\delta_m}{\bar{d}_m},$$

$$V_m = \frac{\delta_m}{\bar{\sigma}_i}.$$

Подібною до цієї виглядає модель регіональної асиметрії російського і водночас німецького дослідника Б. Лавровського:

$$K_{\text{вар.}}^i = \frac{1}{\lambda^i} \sqrt{\frac{1}{N} \sum_{e=1}^N (\lambda_e^i - \lambda^i)^2},$$

де

λ^i – середнє значення показників по країні;

λ_e^i – значення показників в регіоні e на душу населення;

N – число регіонів.

Необхідність погрупування регіонів в ЄС та розробки відповідних диференційованих підходів до регіонального регулювання в межах цього інтеграційного угруповання привела Х. Балдершейма та К. Сталберга, прихильників «нордичної» регіональної економічної моделі до виділення трьох основних груп регіонів Євросоюзу:

- «Жирні банани» (fat bananas), що характеризуються високим рівнем ділової активності, зразковою інфраструктурою, диверсифікованим характером виробництва.
- «Тремтячі парасольки» (shaky umbrellas). Їм притаманна нестійка тенденція до економічного зростання, менший рівень диверсифікації виробництва, висока питома вага венчурного капіталу.
- «Бридкі каченята» (ugly ducklings) – представляють собою маргіналізовані регіони з низьким рівнем економічної активності, рівень розвитку інфраструктури в них суттєво відстає від інших регіонів постіндустріальних країн.

Доволі важливою проблемою в Європейському Союзі було і залишається співставлення різних таксономічних одиниць. Вище вже зазначалося, що «метод контрастів» є доволі важливим в ЄС, а відтак вирішальним при наданні допомоги з боку структурних фондів за умов визначення рівня базового року. Таким роком в ЄС став 1999 рік, а наступним має бути 2006, коли завершиться перша європейська семирічка. Проведені Євростатом розра-

хунки доволі чітко засвідчили рівень регіональної асиметрії в країнах ЄС, який тим не менше не є кризовим, проте доволі високим (Див. табл. 3).

Табл. 3

Асиметрія в ЄС (за показником ВВП на одного жителя)

Країна	ВВП регіонів (рівень NUTS-2), % (ЄС-15=100%)	
	мінімальний	максимальний
Великобританія	Корнуел та острови Сіллі (65,2)	Лондон (241,8)
Франція	Заморські департаменти (35,3)	Іль-де-Франс (154,3)
Італія	Сіцилія (66,3)	Ломбардія (136,2)
Іспанія	Андалузія (58,0)	Мадрид (111,6)
Португалія	Акорес (52,8)	Лісабон (100,3)

З таблиці випливає, що асиметрія є більшою у більших за площею та чисельністю населення країнах (Великобританія, Франція, Італія) і меншою в у країнах, що мають відносно невеликі індикатори (Іспанія, Португалія). Втім і рівень економічної активності в столицях і на периферії значно відрізняється. Максимальним він є в Лондоні, Парижі, Франкфурті-на-Майні, Мілані, мінімальним – в аграрних регіонах країн ЄС.

Ще більш гіперболізовану систему регіональної диференціації мають постсоціалістичні країни, які є незрівнянно вищим за ЄС-15, що доволі чітко відбивається у табл. 4 на прикладі визначення частки ПІІ сконцентрованих в головному місті державі.

Табл. 4

Прямі іноземні інвестиції в столиці деяких країн Центральної Європи, 2002

Країна	ПІІ в столицю (% всіх інвестицій, що надійшли в державу)
Словаччина	Братислава – 50%
Румунія	Бухарест – 48%
Латвія	Рига – 52%
Чеська Республіка	Прага – 47%
Болгарія	Софія – 51,5%
Угорщина	Будапешт – 60%
Литва	Вільнюс – 60%
Естонія	Таллін – 81%
Україна	Київ – 34%

Джерело: Vanghan Whiehead Daniel. EU Enlargement Versus Social Europe? – Cheltenham: Edward Elgar, 2003.

Як випливає з вище наведеної таблиці, столиця України ще не пройшла пік інвестиційної активності і досягнення відповідного буму в ній ще попереду. За нашими розрахунками це може статися у період 2009–2011 роки, коли рівень ПІІ в Києві досягне 50–55%%, а далі розпочнеться розтікання інвестицій по регіонах.

Прямим підтвердженням піку ділової активності в столицях країн Центральної та Східної Європи можуть слугувати також розрахунки валового регіонального продукту, які були доволі непростими у цьому мегарегіоні, адже упродовж 90-х років національна статистика, приміром Чеської республіки, розраховувала лише регіональні показники ВДВ, на підставі яких у подальшому відбувався перерахунок ВРП на коефіцієнтній основі (Див. табл. 5).

Табл. 5

Валовий регіональний продукт Чехії, на одного жителя
(за паритетом купівельного стандарту), NUTS-2 (ЄС-15 = 100%), у %.
GDP (PPS) per capita

Назва регіонів	Роки						
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
1. Прага	114,1	116,0	119,7	122,9	124,3	127,4	132,2
2. Центральна Богемія	48,3	50,3	49,5	48,5	48,5	49,4	50,3
3. Пд. Захід	59,0	62,5	60,1	56,0	54,3	55,2	55,6
4. Пн. Захід	58,2	60,6	55,7	51,2	49,0	48,2	47,9
5. Пн. Схід	54,1	55,9	55,3	51,3	49,8	50,6	51,2
6. Пд. Схід	55,4	58,2	55,9	52,8	51,0	51,5	53,5
7. Центральна Моравія	52,8	54,8	53,9	49,3	47,3	47,4	48,4
8. Моравія-Силезія	58,7	63,6	59,4	53,5	50,4	49,1	50,5
Чехія в цілому	62,2	64,8	63,2	60,1	58,4	59,2	60,4

Джерело: фондові матеріали Міністерства регіонального розвитку Чеської республіки та *Národní rozvojový plán. 2004–2006. Česká republika. Ministerstvo pro místní rozvíj, Praha, 2003, 244 p.*

Наведена вище таблиця доволі яскраво ілюструє характер та напрямки регіональної динаміки в Чеській республіці, які можна звести до наступного:

- випереджаюче зростання столиці країни, яка з плином часу перетвориться в загальноєвропейський центр економічної активності;
- дивергенція Праги за відношенням до гіпотетичного середнього чеського таксону рівня NUTS-2;

– конвергенція чеських регіонів (за включенням столичного) в межах порівняно невеликого їх дистанціювання у 2001-му році (від 55,6% ВРП-15 в Південно-Західному до 47,9% у Північно-Західному).

З огляду на вище сказане доволі важливим є визначення характеру та напрямків регіональної динаміки в світі в цілому і в Європі зокрема та місце у цій конкурентній моделі України. На думку англійських економістів Р. Тейлора і М. Хойлера у першій чверті ХХІ ст. в глобальній економічній системі посилюватиметься концентрація ділової активності у головних містах і передусім в столицях (Див. табл. 6).

Табл. 6

Класифікація міст Європи (за П.Тейлором та М.Хойлером)

Градація	Бали	Кількість	Назви
Світові міста α -рівня	12–10	4	Лондон, Париж, Франкфурт-на-Майні, Мілан
Світові міста β -рівня	9–7	5	Москва, Цюрих, Мадрид, Рим, Берлін
Світові міста γ -рівня	6–4	12	Стокгольм, Копенгаген, Гамбург, Дюссельдорф, Мюнхен, Прага, Варшава, Будапешт, Стамбул, Барселона, Женева, Амстердам
Міста, які наближаються до рівня світових	3–1	30	Лиссабон, Дублін, Глазго, Единбург, Ліде, Манчестер, Бірмінгем, Гаага, Роттердам, Утрехт, Антверпен, Ліль, Люксембург, Леон, Марсель, Турін, Генуя, Кельн, Штутгарт, Дрезден, Відень, Братислава, Осло, Гетеборг, Гельсинки, Санкт-Петербург, Бухарест, Київ, Афіни
Σ	–	51	–

Джерело: Taylor P. J., Hoyler M., *The Spatial Order of European Cities. Journal of Economic and Social Geography*, 2000, № 2(91), P. 176–189.

Слід звернути особливу увагу на те, що жодна із столиць постсоціалістичних країн не відноситься до міст α -рівня, а до β -рівня відносять лише Москву. γ -рівень мають Прага, Варшава, Будапешт, а ось шанси потрапити до групи світових притаманні Братиславі, Санкт-Петербургу, Бухаресту, Києву. Подібного роду закономірність підтверджується також власними дослідженнями автора (Див. табл. 7).

Табл. 7

ВВП на душу населення в Україні за паритетом купівельної спроможності, 2001

Назва регіону	2000		2001			
	ВРП на душу населення, \$	Ранг	ВРП на душу населення, \$	Ранг	Відсоток від середнього по ЄС (1999)	
					ЄС-15	ЄС-25
Україна	3816	–	4350	–	19,5	22,5
Київ	8166	1	13795	1	61,9	71,5
Чернівці	1932	27	2327	27	10,4	12,1

Темпи економічного зростання Києва є найвищими в Україні, а його дистанціювання за показником ВРП є подібним до столиць ЦСЄ. Метод контрастності, що використовується в ЄС є доволі репрезентативним і в Україні. Так, приміром Чернівецька область відстає від України в цілому за показником ВРП на душу населення в 1,9 разів, а від Києва у 5,9 разів, а відтак реальна регіональна конвергенція України має стати найважливішим економічним завданням.

Проведений вище аналіз територіальних асиметрій в Європі дозволяє зробити наступні висновки:

1. В умовах посилення глобалізації світового господарства конче важливим є не тільки внутрішня, а й зовнішня ідентифікація національних регіонів в глобальній конкурентній економічній моделі, в межах якої спостерігатиметься значне дистанціювання територій країн за основними макроекономічними показниками, що зумовлене гіпертрофованим характером руху капіталу провідних ТНК та ТНБ світу.

2. З метою застосування індикативної визначеності динаміки руху вітчизняних регіонів в межах спільного європейського економічного простору нагальною потребою є імплементація в існуючі зараз статистичні системи дослідження нових показників: валового міського продукту, методу «контрастних оцінок», соціального кластеру та валового регіонального продукту, які дозволять більш інформативно з одного боку і більш зіставно з другого охарактеризувати динаміку та специфіку руху українських таксономічних одиниць рівня NUTS-2 та NUTS-3.

3. При проведенні системної територіально-адміністративної реформи в нашій державі з огляду на курс зближення України з Європейським Союзом необхідно:

- забезпечити індикативну зіставність розвитку вітчизняних регіонів з аналогічними в ЄС;

- проаналізувати позитивний та негативний досвід нових членів Європейського Союзу щодо територіальної реформи, яка з одного боку дала можливість багатьом регіонам Польщі, Угорщини та деяких інших країн залучити значну суму коштів структурних фондів ЄС в свою економіку, з другого – суттєво обмежила приплив коштів цих фондів в інші держави (Чехія, Словаччина, а з 2007 р. – ще й Румунія);
- передбачити формування інноваційно-інвестиційних моделей економічного зростання, що будуть формуватися в Україні на між територіальній основі упродовж наступних десяти років.

ЛІТЕРАТУРА

- Gordon R. I., *The Cyclical sensitivity of Regional Employment and Unemployment Differentials / Urban and Regional Economics*, L.: Aldershot, 1991, P. 277–292.
- Johansson B., Karlsson Ch., Stough R., *Theories of Endogenous Regional Growth. Lessons for Regional Policies*, Berlin: Springer, 2001, 428 p.
- Keating M., *The New Regionalism in Western Europe. Territorial Restructuring and Political Change*, Cheltenham: Edward Elgar Publishers, 1998, 242 p.
- McGinnis, M. V., *Bioregionalism*, London: Routledge, 1999, 525 p.
- Rodriguez-Pose A. and Arbix G., *Strategies of Waste: Bidding Wars in the Brazilian Automobile Sector. International Journal of Urban and Regional Research*, 2001, Vol. 25 (1), P. 134–154.
- Rodriguez-Pose A., *Convergence or divergence? Types of regional responses to socio-economic change in Western Europe. Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 1999, Vol. 90(4), P. 363–378.
- Wannop U. A., *The Regional Imperative: Regional Planning and Governance in Britain, Europe and the United States*, London: Jessica Kingsley, 1995, 441 p.
- European Cities in Competition*, Edited by C. Jensen-Butler, A. Shachar and J. Weese: Brookfield, Vermont: Avebury, 1997, 530 p.
- Лавровский Б., *Измерение региональной асимметрии на примере России. Вопросы экономики*, 1999, № 3, с. 42–52.
- Baldersheim H., Stanlberg K., *Nordic Region-Bilding in European Perspectiv*, Aldershot: Ashgate, 1999, 177 p.
- Vanghan Whiehead D., *EU Enlargement Versus Social Europe?* Cheltenham: Edward Elgar, 2003.
- Národní rozvojový plán. 2004–2006. Česká republika. Ministerstvo pro místní rozvíj. Praha*, 2003, 244 p.
- Taylor P. J., Hoyler M., *The Spatial Order of European Cities. Journal of Economic and Social Geography*, 2000, № 2(91), P. 176–189.
- Chuzhykov V., *Regional Diversification of Ukraine's Foreign Trade. International Economic Police*, 2004, № 1, p. 52–70.

Territorial Asymmetry in Europe: Modeling for Ukraine

Summary

The study concerns territorial asymmetry in Europe as an example that can be used in a model for Ukraine. One of the problems constitutes the fact that GDP per capita in capital cities is higher than in so called province.

Terytorialna asymetria w Europie: modelowanie dla Ukrainy

Streszczenie

Praca dotyczy terytorialnej asymetrii w Europie jako przykład do wykorzystania dla Ukrainy. Jednym z problemów jest to, że PKB w stolicach państw jest wyższy na głowę mieszkańca aniżeli na tzw. prowincjach.